המשפחה החסידית

מודל מנצח

הורים אוהבים, סמכותיים ומעצימים, אחים ואחיות המהווים מודל לחיקוי ומקור העצמה, חברים שתמיד נמצאים שם בשבילך • המודל האידיאלי לפיתוח הייצוג העצמי בגיל ההתבגרות נמצא, והוא קרוב ונוכח בקרב המשפחה החסידית־חב"דית • ד"ר גב' שלומית דקל, חברת יחידת המחקר של מכללת בית רבקה, שיגרה מעל שמונה מאות שאלונים לבנות תיכון חב"ד ברחבי הארץ, בהם תהתה על הקשרים של המתבגרות עם הוריהן, אחיהן וחברותיהן. הממצאים אינם מפתיעים: הרוח החסידית השורה בבית ובכיתה מהווה את התמיכה המושלמת לפיתוח האישיות בגיל המסובך הזה • בניין הבית

אחד האפיונים הבולטים של המגזר החסידי הוא קיומן של משפחות ברוכות ילדים. אלו משפחות שמספר הילדים בהן הוא פי שלושה ויותר מהממוצע בשאר האוכלוסייה היהודית בארץ. המיקוד העיקרי של משפחה חסידית הוא גידול וחינוך הילדים. ברוח חב"ד, מתחיל החינוך כבר בגיל הינקות, כשהאם מתפללת, בתור משחק, עם התינוק שבעריסה. משפחות חסידיות הן בדרך כלל גדולות, נדיבות ורחבות לב, כשלמערכת המשפחתית בחברה החסידית מבנה ברור, והיא חולקת את אותם עקרונות וערכים (יעקובסון, 1996).

המחקר המובא במאמר זה, בודק כיצד האווירה המשפחתית־חסידית תורמת להתפתחות הייצוג העצמי אצל בנות מתבגרות, כשלכל מערכת יחסים - יחסי מתבגרות עם הורים, אחים וחברות - תרומה ייחודית משלה להתפתחות הערכה עצמית והעצמה פסיכולוגית. הממצאים מוכיחים שאין היחסים השונים מנטרלים זה את זה אלא להפך - כל אחד מעניק תרומה נוספת למודל. תופעה זו תומכת ברעיון 'The rich get richer'.

נקודת המוצא של המחקר הנוכחי היא המודל האקולוגי־התפתחותי (Bronfenbrenner, 1979, 1986, 1989). פיתוח מאוחר של המודל (Bronfenbrenner, 1995) הוסיף למודל האקולוגי גם את ההיבט התוך אישי. בהתאם לכך, התמקד המחקר בהיבטים תוך אישיים כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהערכה עצמית ובהעצמה פסיכולוגית בזיקה למערכת המיקרוסיסטמה, כפי שהיא מתבטאת בקשר עם הורים, אחים וחברות.

המיקרוסיסטמה

המיקרוסיסטמה מתייחסת לדפוסי התנהגות, חוקים ויחסים בין אישיים שהפרט מתנסה בהם במערכת החברתית הפרוקסימלית. חוג המשפחה, חברים ומקומות תעסוקה מהווים זירות ללמידה תרבותית, חברתית ואקדמית, מקדמים התנהגויות לקראת השגת מטרות, ומספקים לחבריהם הון חברתי (Shek, Sun Merrick, 2012 ₪). מערכת המיקרוסיסטמה של מתבגרות בחברת חב"ד מורכבת מהורות ומשפחה בהקשר הייחודי של משפחה חסידית.

הורות ומשפחה

דפוס ההורות הסמכותית (authoritative), מונח שהוטבע במחקרי באומרינד (1978 Baumrind), נמצא כמזמן סביבת משפחה בריאה להתפתחות המתבגר. הורות זו מאופיינת בארבעה ממדים: (1) זמינות הכוללת חום, קירבה ועידוד עצמאות; (2) דורשנות הכוללת ציפיות גבוהות מן הילדים; (3) תקשורת פתוחה בין הורים וילדים; ו (4) הצבת גבולות ברורים.

המשפחה הסמכותית (Authoritative) מאופיינת בזמינות גבוהה ובדורשנות המאפשרות דו שיח בין ההורים לילדים, והמניב קבלת החלטות תוך כדי הסבר. בהשוואה לסגנונות ההורות האחרים, הורות

גורמים משמעותיים בעיצוב גישות, רגישות ומודעות. בתמונה (אילוסטרציה): משפחת גורליק מחולון

סמכותית נמצאה כמעניקה רווחה נפשית גבוהה. מתבגרים שגדלו בסביבה סמכותית פיתחו יכולת הסתמכות על העצמי, גילו אחריות, היו בעלי ביטחון עצמי גבוה, מסתגלים, יצירתיים, סקרנים, בעלי כישורים חברתיים טובים ובעלי הישגים אקדמיים גבוהים.

יחסי מתבגרים־אחים ויחסי מתבגרים־חברים

לאינטראקציות בתוך המשפחה תפקיד מרכזי בהתפתחות. מתוכן, היחסים עם אחים משמעותיים ונמשכים לאורך החיים יותר מיחסים עם הורים, בני זוג ואף ילדים (Dunn, 2007). מדיווחי מתבגרים עולה, כי לאחים תפקיד כמודל לחיקוי (Whiteman ש Christiansen, 2008). היות והמיקוד העיקרי של משפחה חרדית הוא גידול וחינוך הילדים, בנוסף לתווך ההורי, ממלאים האחים הבוגרים תפקידים אחראיים (Klein, Zarur, ש Feldman, 2003).

יחסי חברים עשויים לקדם התפתחות רגשית־חברתית ומהווים מקור לשינוי התנהגותי בהתבגרות (Larson, 2001; Hartup, 2005). בחברת בני גילם, נמצאים המתבגרים במצב המזמן הנאה, פתיחות, חופשיות ומשוב חיובי (Steinberg, 2002). מתבגרים מבלים זמן ניכר בשיחה עם חבריהם, מצב רוחם טוב כשהם בקרבת חברים, והם מחשיבים את זמן הבילוי הזה כחלק היום המהנה ביותר. יש לציין כי בנות בגיל העשרה מדווחות על פעולות גומלין אינטימיות תכופות יותר עם חברותיהן לעומת בנים עם חבריהם. מעמד החברים ואיכותם נמצאו קשורים באופן חיובי עם אסטרטגיות התמודדות בלחץ ותוצרי התנהגות (Larson, 2001).

בהקשר התרבותי של חברת חב"ד ניתן לגזור שתי הנחות שונות בזיקה ליחסי מתבגרות־חברות: האחת מתייחסת לרוח הקהילתית שמתבטאת גם ביחסי חברות, לפיה יש להניח כי הנבדקות תתארנה יחסי חברות במונחים של קבלה גבוהה. השנייה מתייחסת לאופיין של המשפחות המתבטא בקרבה רבה לאחים ולאחיות, עובדה שעשויה להמעיט ביחסי חברות.

ייצוגי העצמי: הערכה עצמית והעצמה פסיכולוגית

הערכה עצמית היא הידיעה שיש לאדם על אודות מחשבותיו, רגשותיו ותחושותיו, והמשמעות שהוא מעניק להם. העצמה פסיכולוגית מהווה משאב פסיכולוגי בלתי תלוי בהקשר ובזמן, ומשפיעה על יחסים בין אישיים ותוצרים התנהגותיים. ככלל, העצמה פסיכולוגית מהווה אבן יסוד במשנתו של הרבי. בדורנו, לדבריו של הרבי, השאננות הקיימת מתחת לפני השטח והלחצים החברתיים אודות אפסותו של האדם וחוסר היכולת שלו לשנות את העולם הן גישות מוטעות לחלוטין (Eliezrie, 2016). במחקר

הנוכחי, נבדק הקשר בין מערכות היחסים במשפחה לבין ייצוגי העצמי: הערכה עצמית והעצמה פסיכולוגית של המתבגרות.

על המחקר

המחקר נערך בתשעה בתי ספר תיכון לבנות של חב"ד ברחבי הארץ, וכלל מעל שמונה מאות תלמידות מכיתות י, יא ו־יב. באישור מנהלי המוסדות, הועברו השאלונים במסגרת הלימודים, במהלך שני שיעורים בשעות בית הספר.

שלוש קבוצות של משתנים נבדקו במחקר: הורות סמכותית נתפסת, יחסי חברים ואחים וייצוגי העצמי. להלן הממצאים והדיון בעקבותיהם:

הורות סמכותית נתפסת והערכה עצמית

יחסי מתבגרות עם אבות ואימהות נבדקו בזיקה לארבעת הממדים של הורות סמכותית: אוטונומיה מוענקת, קבלה והצבת גבולות ביחס לבית הספר ולחברה. לפיכך, יחסים אלו ביטאו הורות סמכותית נתפסת. לגבי ממדי הורות נתפסת, נמצאו הבדלים מובהקים בין אבות לאימהות בשלושה ממדים: הצבת גבולות בזיקה לבית ספר, הצבת גבולות בזיקה לחברה ואוטונומיה מוענקת. בכולם, אימהות נתפסו כמציבות גבולות יותר מהאבות. בממד הקבלה, לעומת זאת, לא נמצא הבדל בין אימהות לאבות. ממצא זה תואם מחקרים קודמים (שויער, 2007), המצביעים על דיווחי מתבגרים אודות אימהות כמציבות גבולות יותר מן האבות.

במחקר נמצא כי יחסי מתבגרת־הורים (המתבטאים בהענקת אוטונומיה, חום וקבלה כמו גם הצבת הגבולות בזיקה לבית הספר ולחברה) קשורים קשר חיובי ומובהק עם הערכה עצמית ועם העצמה פסיכולוגית. הקשר שנמצא תואם ממצאי מחקר ישראלי קודם (שויער, 2007; Seginer et al., 2004) ומחקרים שנערכו בחברות אחרות ובעיקר בארצות הברית, שהצביעו על קשר חיובי בין הורות נתפסת לבין סמנים (indicators) של רווחה רגשית בכלל (למשל: עצמאות, הסתמכות על העצמי, יצירתיות, סקרנות והישגים לימודיים) והערכה עצמית בפרט.

התפיסה של מתבגרים את התמיכה שהם מקבלים מאחרים משמעותיים בחייהם, משפיעה על בניית העצמי שלהם ועוזרת להם לראות את ערכם בעיניהם ומתוך כך גם בעיני עצמם. הורים שנתפסים על ידי ילדיהם המתבגרים כסמכותיים, ככאלו שמעניקים להם אוטונומיה, שמכבדים את דעותיהם, מנהלים איתם תקשורת פתוחה ומבטאים כלפיהם חום, אהדה ואהבה, תורמים בסיס להערכה העצמית שהמתבגרים מגבשים לעצמם, ולתגובות שלהם כלפי סוכני החיברות המשמעותיים בחייהם (הורים, אחים ודמויות אחרות). לפיכך, משמעות הקשר החיובי המובהק בין יחסי מתבגרות־הורים לבין הערכה עצמית והעצמה פסיכולוגית, כפי שנמצא במחקר הנוכחי, הינה בכך שתפיסת המתבגרות את הוריהן כהורים סמכותיים תורמת להערכה העצמית ולתחושת רווחה רגשית.

ראוי לציין כי תפיסה הורית חיובית מבססת קשר בין אימהות ובנות ועשייה פרקטית משותפת, המחזקים את הזדהות הבנות עם החוויה הסובייקטיבית של האם (פלגי־הקר, 2009; פרידמן, 2011). יש להניח כי זו התשתית להמשכיות בין דורית האופיינית למשפחות חסידיות (וואלף, 2007).

יחסי אחים וייצוג העצמי

הניתוח השני התייחס לדיווחים של המתבגרות לגבי יחסיהן עם אח או אחות הקרובים אליהן ביותר, לפי בחירתן. יחסי אחים מורכבים למדיי, וכרוכים לעיתים קרובות ברגשות עזים. חשיבותם מתבטאת בעובדה כי יחסים אלו עשויים לפצות במידת מה על יחסים גרועים עם בני קבוצת השווים. יחסי המתבגרות עם האחים נבדקו בזיקה לשלושה משתנים של יחסי אחים: תמיכה וטיפול, אינטימיות ושיתופיות. אף ששלושה משתנים אלה מהווים סמנים של המשתנה התיאורטי יחסי אחים, נמצאו ביניהם הבדלים מובהקים: ממוצע האינטימיות גבוה, אחריו תמיכה וטיפול, והנמוך ביותר הוא שיתופיות.

יחסי אחים מבטאים את מרכזיותן של האינטראקציות בין האחים בתוך המשפחה. לחום ולקרבה של אחים, השפעה חיובית של תחושת התמיכה הרגשית של המתבגר, מעל ומעבר לתרומת הקבלה מצד הורים או חברים.

עוצמת הקשרים הרגשיים בין אחים הינה במקום השני אחרי קשרי הורים־ילדים. אחים ואחיות מהווים מקור של חברות, סיוע ותמיכה רגשית כמו גם קנאה ומתח בין אישי. אחים בוגרים יותר משמשים לעיתים כמטפלים, מורים או מודלים לחיקוי. במקרים מסוימים, הם אף יכולים לפצות על היעדר הורה או על הורה רחוק. במסגרת מערכת היחסים ביניהם, אחים עשויים לרכוש כישורים חברתיים וקוגניטיביים רבים שהינם מרכזיים להתפתחותם החברתית הבריאה. בהקשר זה, יחסי אחים מהווים מקור משמעותי לדימוי ולייצוג העצמי.

יחסי חברות וייצוג עצמי

הניתוח השלישי בחן יחסי מתבגרות־חברות בזיקה לייצוגי העצמי. בחברה בת זמננו, חשיבות רבה להשפעת החברים והשהות ביחד נתפסת בעיני המתבגרים כמחזקת. יחסי חברים עשויים לקדם התפתחות מנטלית בריאה ומהווים מקור לשינוי התנהגותי בהתבגרות. במחקר הנוכחי נבדקו

הורים שנתפסים על ידי ילדיהם המתבגרים כסמכותיים, מנהלים איתם תקשורת פתוחה ומבטאים כלפיהם חום, אהדה ואהבה, תורמים בסיס להערכה העצמית שהמתבגרים מגבשים לעצמם

בנוסף לתווך ההורי, ממלאים האחים הבוגרים תפקידים של תיווך ולמידה. אחים שוהים זמן רב יחד ומתנהלות ביניהם אינטראקציות מגוונות בעלות היבטים איכותיים חשובים ומהותיים להתפתחות הילד

במחקר נמצא כי יחסי חברות קשורים קשר חיובי ומובהק עם הערכה עצמית ועם העצמה פסיכולוגית של המתבגרות. הממצאים מצביעים על קבלה גבוהה של חברות, שהתבטאה בהיעדר ביקורתיות וסיוע

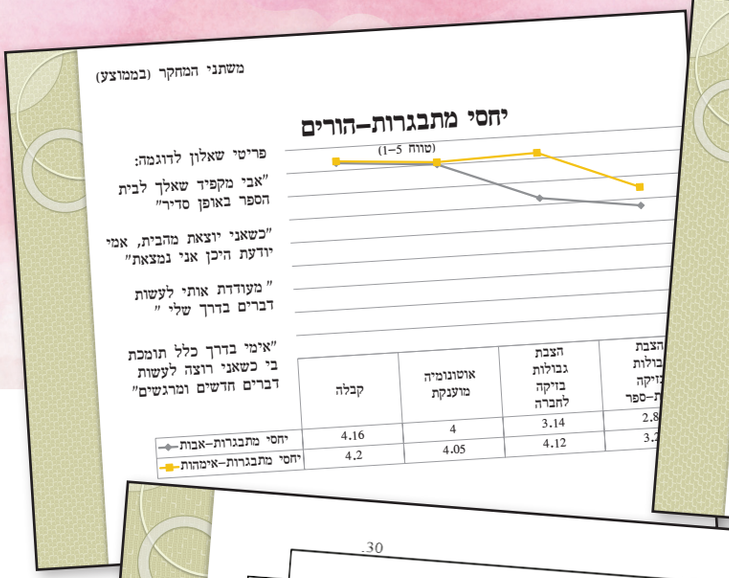

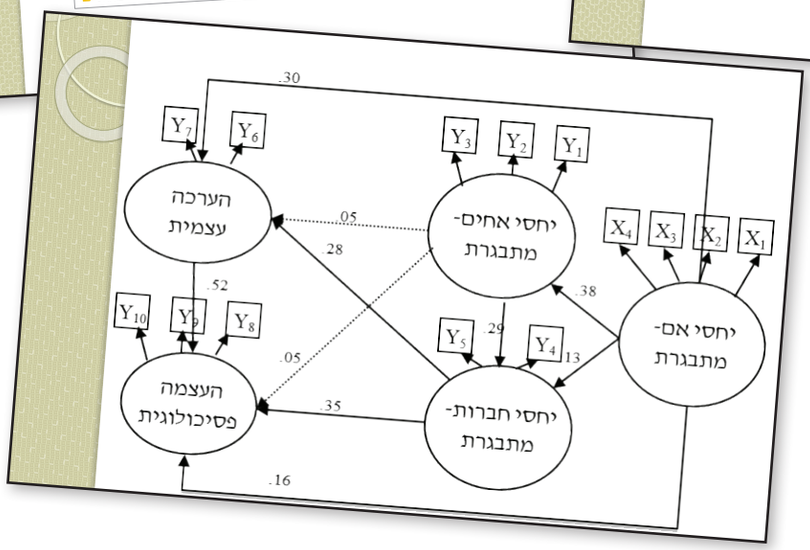

הקשרים בתוך המשפחה ותרומתם להתפתחות העצמי. דיאגרמות שונות במחקר

יחסי מתבגרות־חברות בזיקה לשלושה ממדים: בילוי, סיוע, ושלילת ביקורת (Epstein, 1983). בין ממדים אלו נמצאו הבדלים מובהקים, כאשר ממוצע היעדר הביקורת היה הגבוה מכולם, אחריו הסיוע, ואילו ממד הבילוי נמצא נמוך ביותר.

במחקר נמצא כי יחסי חברות קשורים קשר חיובי ומובהק עם הערכה עצמית ועם העצמה פסיכולוגית של המתבגרות. ממצא זה תואם את הטענה כי באמצעות יחסים עם בני שווים, רוכשים מתבגרים מושגי עצמי מובחנים וייחודיים המסייעים לפיתוח הערכה עצמית שלהם (Harter, 1990). ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על קבלה גבוהה של חברות שהתבטאה בהיעדר ביקורתיות וסיוע, אף כי ממד של בילוי משותף נמוך יותר. בהנחה שיחסי מתבגרות־חברות מבטאים גם את הרוח הקהילתית המאפיינת את חברת חב"ד, רוח זו באה לידי ביטוי בממצאים אלה. כלומר, אין זה הבילוי המשותף (שציונו הממוצע נמוך יחסית) אלא דווקא הקבלה והסיוע שמאפיינים רוח זו.

על אף היחסים בתוך המשפחה החב"דית וההיגדים המתארים את הקרבה לאחים ולאחיות והתמיכה שלהם, כאשר הבנות מעריכות את היחסים שלהן עם אח/אחות מועדפים ועם חברותיהן, היחסים עם החברות מתוארים כחיוביים יותר. בכך דומות בנות חב"ד למתבגרים בחברות מערביות אחרות, בהן במהלך גיל ההתבגרות, הקשרי ההתפתחות שמחוץ לבית נעשים חשובים יותר (Steinberg, 1999).

יחסים משולבים

במטרה לבדוק את אווירת המשפחה בכללותה, נבדקו קשרים בין יחסים משולבים (יחסי מתבגרות עם הורים ועם אחים, יחסי מתבגרות עם הורים ועם חברות, יחסי מתבגרות עם אחים ועם חברות) לבין משתני העצמי. ממצאי המחקר העלו כי אלו שיש להם יחסים טובים עם ההורים יש להם יחסים טובים עם אחים ועם חברים, וכל אחד מהם תורם להתפתחות העצמי.

סיכום ממצאי המחקר

ייחודיותה של המערכת המשפחתית בחברה החסידית־חב"דית, נחשפה מתוך היגדי הבנות כשתיארו תחושה של שביעות רצון מבית הוריהן וממשפחתן הגרעינית. תופעה זו ראויה לציון, היות וכשם שהאדם הבריא מתייחס אל בריאותו כדבר המובן מאליו, כך רבים אינם מעריכים את יופיו של הבית המעניק והתומך. ברוח היהדות והחסידות בפרט, בית ומשפחה הם גורמים משמעותיים בעיצוב גישות, רגישות ומודעות כמו גם הערכה עצמית של הפרט.

תיאורן של מתבגרות רבות את יחסיהן עם אחיהן היטיבו לבטא אווירה של משפחה חסידית אותנטית, שבה ממדים של אינטימיות, שיתופיות, תמיכה וטיפול. מעבר למשפחה, רוח הקהילתיות באה לידי ביטוי ביחסי מתבגרות־חברות חיוביים.

בדיקת אווירת משפחה תוך שילוב של מערכות יחסים במודל אחד, העלתה כי לכל מערכת יחסים תרומה ייחודית משלה. אין היחסים השונים מנטרלים זה את זה אלא להפך, כל אחד מעניק תרומה נוספת למודל אוריינטציית העתיד. תופעה זו תומכת ברעיון ש'העשירים נעשים עשירים יותר'. זאת אומרת, אלו שיש להן יחסים טובים עם הורים, יש להן יחסים טובים גם עם אחים ועם חברות. ■

Endnotes

1. פרק ב, הלכה ט.
2. מסכת נידה עג, מסכת מגילה כח.
3. שם.
4. 'תורת שלום' עמ' 190.
5. 'סדר נטילת ידיים לסעודה' סעיף יח.
6. מי"א בניסן תשי"ג.
7. אגרות קודש כרך י, עמ' קל.
8. סימן תפ"א, סוף סעיף א.